

هێزی واتای سیمانتیکی په یوه ست به تیۆری سکیمای وینهوه

تریفه عومهر ئهحمده¹ - رۆسته محه مده ئهحمده²

rostam.mohammed@garmian.edu.krd - trifa.ahmed@univsul.edu.iq

¹ بهشی وهگرێان، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ههریمی کوردستان، عێراق.

² بهشی کوردی، کۆلیژی پهروه ده، زانکۆی گهرمیان، کهلار، ههریمی کوردستان، عێراق.

پوخته

هێزی واتای سیمانتیکی، له کردهی په یوه ندی و لهیه گکه یشتندا، گرنهترین پۆل له هێزی کاریگهری بۆ وهگر و گه یانندی په یامی قسه کهر/ خوێنه ردا ده بینیت، ئهم توێژینه وهیه به ناوینیشانی (هێزی واتای سیمانتیکی په یوه ست به تیۆری سکیمای وینهوه)، تیشک ده خاته سه ر هێزی وشه له گه یانندی بیر قسه کهر/ نوسه ر بۆ وهگر و کاریگه رپی خستنه سه ر ئه وی تر، له م توێژینه وهیه دا هێزی سیمانتیکی وشه، به یپی تیۆری سکیمای وینه لیکدراوه ته وه، که به گشتی پشت به چه مکی وشه ناپیتیه کان به ستراره و به هۆیا نه وه چه مکی به هێزی وشه که له پوی واتای سیمانتیکی وه دیاریکراوه.

توێژینه وه که له دو به شدا، گرنگی به خستنه پوی تیۆری سکیمای وینه و هێزی واتای وشه له سه ر بنه مای به چه مکه ردی ئه زمونکرانی ئاخیه ر داوه، به جۆرێک مروف به یپی گه لاله بونی ئه زمونه کانی، ته رزی وینه ی درکپیکردنه کانی بۆ دنیا له ئاوه زیدا دهنه خشی نیت، که ئه مه ش ده بیته بنه مایه ک بۆ چۆنیه تی به چه مکه ردی وشه کان.

له زمانێ کوردیدا، سکیمای وینه له چه مکه ردی زماندا هه م له قسه کردنی پۆژانه و هه م له ده قه هه مه جۆره کانی وهک شیعیر و فه لسه فه و پامیاری و ئابوریدا په نگیدا وه ته وه، ئه مه ش وایکرد وه هێزی ئه و چه مکه نه ی به هۆی ئه زمونه هه سته ی و درکپیکردن و جوله ی ئاخیه ره وه ئه زمونانه به ره مه مه اته، زیاتر بیت له و وشه فه ره نه نگیا نه ی که هه لگری واتایه کی پیتین.

کلیله وشه کان: سکیمای وینه، هێزی واتای سیمانتیکی، درکپیکردن، جیهانی فیزیکی، به چه مکه ردن.

The Strength of Semantic Meaning Related to Image Schema Theory

Trifa Omar Ahmed¹ - Rostam Mohammed Ahmed²

¹Department of Translation, College of Language, University of Sulaimani, Sulaimani, Kurdistan Region, Iraq.

²Department of Kurdish, College of Education, University of Garmian, Kalar, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract

The impact of semantic meaning, in the act of communication and understanding, plays the most important role in the power of influence for the recipient and the transmission of the speaker/reader's message. This study titled "The Strength of Semantic Meaning Related to Image Schema Theory," examines the power of words in delivering the speaker/writer's ideas and thoughts to the recipient and influence the other. In this study, the semantic power of a word was analyzed according to the theory of the image scheme, which is generally based on the concept of non-literal words and through which the strong meaning of the word is determined in terms of semantic meaning.

The study focuses, in its two sections, on showing the theory of the image scheme and the power of the word's meaning on the speaker's experience convention, so that the human being, depending on the accumulation of his/her experiences and draws a pattern of the image of his perception of the world in his/her mind, which becomes the basis for how words are conventionalized.

The outline of the image in the Kurdish language in the terminology of the language has been reflected in both everyday speech and various texts such as poetry, philosophy, politics and economics. Consequently, this makes the power of concepts produced by emotional experience, perception of experiences and the movement of the speaker to be more than lexical words with the literal meaning.

Keywords: Image Schema, The Strength of Semantic Meaning, Cognitive, Physical world, Conceptualization.

پێشه‌کی

مرۆف به‌هۆی کرده‌کانییه‌وه له جیهانیکی سی‌یه‌هه‌ندیدا، به‌رده‌وام ئه‌زمونه‌کانی له‌سه‌ر وێنه‌ی جیاوازی گه‌له‌ده‌کات و ته‌رزی هه‌مه‌جۆری ئه‌زمونه‌که‌را ده‌هێنێته‌بونه‌وه، به‌جۆرێک ئه‌و ئه‌زمونه‌ له‌رێگه‌ی به‌چه‌مکه‌ردنه‌وه له‌ زماندا ره‌نگه‌داته‌وه، یه‌کی‌کیش له‌و تیۆریانه‌ی، که‌ له‌م دیده‌وه زمان ده‌پشکنێت، تیۆری سکیمای وێنه‌یه، که‌ له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا به‌ ناوێشیانی (هێزی واتای سیمانیکی په‌یوه‌ست به‌ تیۆری سکیمای وێنه‌وه)، جه‌ختی له‌سه‌ر کراوه‌ته‌وه.

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا، مه‌به‌ست له‌ هێزی سیمانیکی، ئه‌و کرۆک و مه‌به‌سته‌یه، که‌ قسه‌که‌ر/نوسه‌ر خواستێتی بی‌گه‌یه‌نێته‌ وه‌رگر، جا به‌شیوه‌ی گه‌یاندنی کتومی ییری نێره‌ر بێت، یاخود کاریگه‌ری خسته‌سه‌ر هه‌زر و ده‌رونی وه‌رگر بێت، هه‌روه‌ک ئه‌و وشانه‌ی هه‌لگری واتایه‌کی ناپیتین به‌راورد به‌و وشانه‌ی هه‌لگری واتایه‌کی پیتین، هێزی گه‌یاندنی په‌یام و کاریگه‌رییان

لهسەر وەرگر زیاتره، چونکه چه مکی وشه ناپیتییه که بههوی سکیمای وینه پی ئەزمونه چرو جیاوازه کانی ئاخپوهره وه پیکدههینریت.

توژینه وه که دو بهشی لهخوگرتوه، له بهشی یه کهمدا سکیمای وینه له چوارچپوهی سیمانتیکی درکپیکردندا لهروی زاراهوی و تیورییه وه ناسینراوه و شیکراوه ته وه، له بهشی دوه میشتا بهیپی چۆنیه تی ئەزمونکردن، که بنه مان بۆ جیاکردنه وهی جۆری سکیمای وینه، هیزی واتای سیمانتیکی وشه کان له ههردو زمانی قسه کردنی رۆژانه و نوسیندا خراوه ته رو، پاشان بهیپی به لگهی تیورییه که پاساو بۆ هیزی سیمانتیکیان هینراوه ته وه.

پرسیاری سه ره کی توژینه وه که، ده رباه ی هیزی گه یاندن و کاریگه ریه لهسەر وەرگر، که له رینگه ی چه مکی وشه کانه وه ده گه یه نریت، هه ولدراوه بهیپی ریبازی درکپیکردن و رافه کردنی تیوری سکیمای و به کارهینانی که رهسته ی شیوهزاری سلیمانی وه لایم پرسپاره گریمانه کراوه که بدرتیه وه.

۱. تیوری سکیمای وینه

هیزی واتای سیمانتیکی وشه بهیپی تیوری سکیمای، له تیرامان له دوباره کردنه وهی ئەزمون و کارامه پی قسه که ره سه باره ت به جیهان و دروستبونی ته رزی بیرکردنه وهی قسه که ره له ئەنجامه دوباره کانه وه، پاشان بههوییه وه به چه مکرکردنی ئەزمونکردنی بیرو ههسته کانی مروف و له قالدانی له جهسته ی زماندا، سه رچاوه ده گریت، واته مروف بههوی کرده کانییه وه له جیهانیکی سی رهه نیددا، به رده وام ئەزمونه کانی لهسەر وینه ی جیاواز گه لاله ده کات و ته رزی هه مه جۆری ئەزمونگه را دههینتیه بونه وه، به جۆریک ئەو ئەزمونانه له رینگه ی به چه مکرکردنه وه له زماندا رهنگده داته وه، یه کیکیش لهو تیوریانه ی، له م دیده وه زمان ده پشکنیت، تیوری سکیمای وینه یه.

تیوری سکیمای وینه، بۆ لاکوف و جونسون ده گه رتیه وه، په سنکردنی ئەزمونه چرکراوه کانی هه سته کردنه، به جۆریک وهک جونسون ئاماژه ی بۆ کردوه، پیکهاته ی فه زای لهسەر پیکهاته ی چه مکی نه خشه ده کیشریت، به شیوه یه کی بنه رته ی وهک پیکهاته ی واتادار بۆ ئاخپوه له ئاستی جوله کانی جهسته یدا بهو شیوه یه ی ئەزمونیده کات و له گه ل ههسته کانیدا کارلپیکده کات، نه خشه ی به چه مکرکردنه که ده رده که ویت.

ئهم تیوره له چوارچپوهی سیمانتیکی درکپیکردندا، جهخت له هه سته پیکردن و جوله ی جهسته ی مروف له نیو جیهانی ده ور به ریدا ده کاته وه، که له به چه مکرکردنی ئەزمونه کانی به رجه سته ده بیته و بههوییه وه بانگه شه ی بیرکردنه وهی ئاخپوه ده کریت، ئەمهش وه هاده کات ئەو واتایه ی بههوی ئەم ئەزمونه چره وه به چه مکده کریت، هیزی سیمانتیکی له وشه فرههنگیه ناپیتییه کانی پتریت.

مه به سته له هیزی سیمانتیکی، ئەو کرۆک و مه به سته یه، که قسه که ره / نوسه ر خواستیتی بیگه یه نیته وەرگر، جا به شیوه ی گه یاندنی کتومی بیرو نیره بیته، یاخود کاریگه ری خسته نه سه ر هه روهی وەرگر بیته، هه روهک ئەو وشانه ی هه لگری واتایه کی ناپیتین به راورد بهو وشانه ی هه لگری واتایه کی پیتین، هیزی گه یاندنی په یام و کاریگه ریه یان لهسەر وەرگر زیاتره، چونکه چه مکی وشه ناپیتییه که بههوی سکیمای وینه پی ئەزمونه چرو جیاوازه کانی ئاخپوهره وه پیکدههینریت، هه روهک به نمونه ی پپویست له وه چه پاره کانی داها تودا ده خریتیه رو.

۱/۱ پېشىنەيەك دەربارەى زاراۋەى سكىماى وئە

سكىماى وئە (Image Schema) تەرزى نواندى ئاۋەزىيە، كە زۇرچار لە ئەزمونە كەماندا ۋەك بونىكى بەرجەستە كراۋ لە جىھانى فېزىكى (Physical World) دا روبروئە بىنەۋە، ۋەك لە سەرەتادا جۇنسۇن ۋەھا پېئاسە يىكردو، كە (تەرزى گۇراۋى دوبارە بوۋەى كارلىكە پەيپىردوۋەكان و بەرنامە بزۈئەنەرەكانى مېشكمانە، كە گشتگىرئىتى / يە كپارچەپى و دروستەپى بە ئەزمونە كەمان دەبەخشىت، بۇ نمونە سكىماى وئەى ستونى لە مەيلى ئىمەۋە بۇ ئاراستەى سەرۋە- خواروۋە لە ھەلپۇردنى دروستەى واتادار و ئەزمونە كانمانەۋە سەرىھەلداۋە، ئىمە لە دروستەى ستونى بەشۈۋەىكى دوبارە بوۋە لە ھەزارەھا پەيپىردن و چالاكى رۇژانەمانەۋە كە ئەزمونىدە كەين، تىدەگەين، ھەروەك ھەستىكردن بە درەختىك، ھەستىكردنمان بە چەمكى راست-ۋەستان، دروستىكردنى وئەى ئاۋەزى بۇ راگرى ئالا، كەردەى سەرەكەۋتن بەسەر پلىكانەدا، ھەروەھا ئەزمونىكردنى بەرزىنەۋەى ئاستى ئاۋ لە بانىۋە كدا) (Johnson, 1987: xiv).

ۋشەى (ۋئە) لە زاراۋەى (سكىماى وئە) ھەمان واتا و پۇلى بۈرى دەروناسى ھەيە و ھاۋتايە لەگەل زاراۋەى (ئەزمونى وئەپى)، كە بەپى ئەۋ ئەزمونە، وئەكانىش لەگەل ئەزمونەكانى جىھانى دەرۋەدا لە پەيۋەندىدا دەبن و ھەمىش لەۋەۋە سەرچاۋەدەگرن، بۇيە زاراۋەىكى دىكە، كە بۇ ئەم ئەزمونە بە كاردەھىزىت (ئەزمونى ھەستەكى) يە، بەجۇرپىك تەنھا لە ھەستى بىنىندا كورتىكارىتەۋە، بەلكو لەكۆ مىكانىزىمى تىگەيشتن و درىكردنى مۇۋفەۋە سەرەلەدەت (مەمىدى و جەمشىدى، 1399: 73).

تىۋرپى سكىما لە سالى (۱۹۸۷) لەلايەن مارك جۇنسۇنەۋە پېشنىيازكراۋە، رۋانگەى سەرەكى لەم تىۋرەدا ئەۋەيە كە بەھۋى ھەبۈنى فېزىكى و چالاكى و جۈلەمان لە جىھانى دەرۋەدا، لە رېگەى جەستەۋ ژىنگە كەمانەۋە ئەزمونىگەلپىك بەدەستەھىنن، كە لە رېكخستى ھزر و بىركردنەۋەمان لە بۈارە ئەبستراكتەكاندا، يارمەتىدەرمانە (راسخ مەند، 1389: 59).

تالىمى (Talmy) بىرۋاى واىە؛ بە بەكارھىننى سكىما، كە دەرئەنجامەكەى تواناى تىگەيشتنى مۇۋفاكانە بۇ جىھانى دەرۋەبەرى، ۋەھا لە مۇۋ دەكات لە نىشانەكانى سىستەمى چەمكى تىبگات (Talmy, 2000: 12)، ھەروەھا بە بىرۋاى كانت (Kant)، سكىماكان پېكھاتەيەكن بۇ خەيال و وئىاكردنى شتەكان لە ئاۋەزى مۇۋفا، خەيال و گومانىكردنىش تواناى ئاۋەزى مۇۋفە كە شىۋازە جىاۋازەكان (ۋەك تىگەيشتنى ھەستىارى، وئە، چەمكى و . . . ھتد) دەنۋىتت (Kant, 1968: 141).

۲/۱ سەرەتايەك لەسەر تىۋرپى سكىماى وئە

سكىما، چەمكىكى بىنەرەتەيە كە لەلايەن واتاناسانەۋە پېئاسە و دابەشكارپى جىاۋازى بۇ خراۋەتەرۋ، بەلام ئەۋەى لەنۋان ھەمۋاندا ھاۋبەشە، بۈنى فۇرمىكە لە پېكھاتەى چەمكى، يان مۇدىلپىكى ئاۋەزىيە، رەگۈرپىشەى بۇ ئەزمونى مۇۋ و كارلىكى لەگەل جىھانى راستەقىنەى مۇۋفەكاندا دەگەرتەۋە، بە وتەيەكى دىكە؛ سكىما پېكھاتەيەكى ئەبستراكتى و ئاۋەزى و چەمكىيە، كە لەسەر بىنەماى ئەزمونى بابەتى (Objective Experience) ى دامەزراۋە، بە زمانىكى سادە و

ساکار؛ سکیمای له بنه پرتدا دیاردهیه کی ئه بسترکتیه، به لām له سه ر بنه مای کارلیکی فیزیکی مرؤف له گه ل جیهانی دهروهه داده مه زرت (Johnson, 1987: 14).

سکیمای درکپیکردن بریتیه له له به رگرتنه وهیه کی گشتگیر (یان به شیک له) جیهانی دهو روبه رمان، که له رینگه ی ئه زمونه کانی مرؤفه وه پیکدیت (Holland, & Quinn, 1987: 4) سکیمای له دیاردهیه کی دوپاکراو و دینامیک که له کارلیکی مرؤفه کاندای رۆلێکی به رچاو ده گرتیت، ریکخستن و به گرتوی به ئه زمونه که یان ده به خشتیت (Yu, 1988: 123-127).

چه مکی سکیمای وینه، په یوه سته به گریمانه ی درکپیکردنی فیزیکیه وه، ههروهک جونسون و لاکوف (۱۹۸۷) به ئه زمون و مامه له وه له سوکهوتی مرؤف له گه ل جیهانی دهو روبه ریدا ده به ستنه وه، وهک ئه زمونی میژوی، کومه لایه تی، زمانی و سۆزداریه کانی مرؤف له گه ل جیهانه کهیدا (جوی و همکارانش، 1401: 180)، بویه لای لاکوف و جونسون ئه م زارویه وهک ته رزنیکی جولاو/ دینامیکی به کاره یتره وه، ئه رکه کانی وهک دروسته ی وینه به که به هویه وه بانگه شه ی ئه زمونه جیاوازه کان له هه مان دروسته ی دوباره بوهدا ده کات، یاخود ئه زمونه جیاوازه کان له چوارچیه ی وینه به کدا په کده خات (Johnson, 1987: 2)، ههروهه لاکوفیش (۱۹۸۷) وهک "بنه مای دروسته ی ئه زمونی، که نواندنی پیش چه مکیه و ناوابه سته به به هه ر چه مکیک (Lakoff, 1987: 271)، به لکو دواتر ده توانریت به هوی هه موه چه مکه کانه وه پیکه یتریت، که ئاماژه ی بۆده کات، به مپییه ش سکیمای وینه له سیمانتیکی درکپیکردندا دروسته یه کی چه مکیه، که به هوی هه له سوکهوت و مامه له ی زوری مرؤف له م جیهانه دا، فه راهه مده بیت، بۆ نمونه (رۆشتن و ریکردن و خواردن و خواردنه وه و خهوتن)، به شیویه کی به رده وام و دوباره، تیگه یشتی مرؤف بۆ دهو روبه رکه ی چیده کات، له م رینگه یه شه وه دروسته ی چه مکی به ره مده یتریت و بۆ بیرکردنه وه و تیگه یشتن له بابته نابه رجه سته کانی دیکه به کاریانده یتریت (صفوی، 1382: 67-68).

ئیفانس و گرین پیاوانویه؛ سکیمای وینه، وینه به که، یان نه خشه یه که، له ئه زمونه فیزیکیه کانی مرؤفه وه، له ئاوه زدا ویناده کرتیت و به رجه سته ده بیت، که هه لگري خه سله تی به شه کی نین، به لکو چه مکه لایکی نابه رجه سته ن و سه رمه شقیان له ئه زمونه به رده وامه کانی ژیا نه وه وه رگرتوه و ماهیه تیکی به جه سته بویان هه یه (Evans, & Green, 2006: 179)، له راستیدا به یی ئه وه که تواره ی که مرؤف به رده وام ده رباره ی چه مکه ئالوز و مه عنه ویه کانی قسه ده کات، له نیوان دیارده و ئه و روداوه بیزاوانه ی، که له دهو روبه ریدا ده بیینیت و ئه زمونیده کات- دیارده گه لایکی نابه رجه سته و به چه مکه وه لده یتریت، به لگه ی سه لماندنی ئه م وته یه ش ئه وه یه، که مرؤف بۆ قسه کردن ده رباری دیارده ی به رجه سته و نابه رجه سته سود له یه که سه رمه شقی زمانی وه رده گرتیت، که واته سکیمای وینه ههروهه کو له ناوه که یه وه دیاره - په نگدانه وه ی ئه زمونه به رجه سته و فیزیکیه کانن و به تیپه ربونی کات وه رده گیرین (عبدالکریمی و نعمتی، 1395: 154).

جونسون (۱۹۸۷) له کتیه کهیدا به ناوی (جهسته له ئاوه زدا- The Body in the Mind) باس له وه ده کات، که ئه زمونه به رجه سته- فیزیکیه کان له نیو سیسته مکی چه مکیدا سکیمای وینه ده یترینه ئاراهه (Johnson, 1987: 43)

وئنه نيشانه يه كان وزه له ئەزمونه كان و ههسته كانه وه وهرده گرن، كه بهرئه نجامي بهريه ككه وتن و مامه لهي ئيمه ن له گه ل جيهان و دهورو بهرماندا، بۆ نمونه ئيمه به شيوهي ستوني بهرئگادا دهروين، بۆيه له م پرۆسه يه دا سه رمان له سه ره وه يه و پيكانمان له خواره وه يه، ههروه ها له بهرئه وه ي هيزي راكيشاني زهوي ته نه كان بۆخوي كيشده كات، تهوهري ستوني له شي ئيمه له كار كردن و پرۆسه ي رۆشتندا له يه ك جياوازن، به و اتا به شه كانى سه ره وه له به شه كانى خواره وه جياوازه، واتاناساني درك پيكردن پييانوايه؛ جياوازيوني به شه كانى له ش له ئه نجامي مامه له كردن له گه ل دهورو بهرماندا بۆ ئيمه واتا به خشه، بۆ نمونه هيزي راكيشان، ئه و دنياييه مان پيده دات، كه ئه و به شانهي به هيچ پارچه يه كه وه نه به ستراونه ته وه ده كه ونه سه رزه وي، به له بهرچاوگرتي ئه و جياوازييه ي جهسته، ئيمه پيشبيني ئه وه ده كه ين، كه ئه گه ر شتيك بكه وئته خواره وه ته ماشاي خواره وه ده كه ين و بۆ شتيكيش كه ده چيت به ره و سه ره وه ته ماشاي سه ره وه ده كه ين، له م روانگه يه وه و له ئه نجامي مامه له مان له گه ل دهورو بهر، واتا به ره مه مده هيزيت، ههروه ك جونسون باس له سكيماي وئنه (سه ره وه-خواره وه) به پي ئه زموني مرؤف له گه ل جيهانه كه يدا ده كات و ده يبه ستيتته وه به چه مكي به رز و نزمه وه له به چه مكردي شته ئه بستراكت و ههسته كييه كاندا (روشن و اردبيلي: 1395: 47)، به جورئك له ئاوه زي ئاخيوه راني زماندا ئه وه ي ده رخه ري باشه و ئه رتييه به (سه ره وه) و ئه وه ي ناخوش و نه ويستراوه به (خواره وه) ئاماژه ي بۆ ده كرئت و به چه مكدده كرئت، به و واتايه ي (شادي به رزه و غه م نزمه)، وه ك هه رييه كه له ده ربراوه كانى (له خو شياندا خه ريكه ده فرم)، (كه شتييه كه ي غه رق بوه)، ده رخه ري هه بوني كاريگه ري ئه زمونه به رجه سته كانى ژياني رۆژانه ي مرؤفه له سه ر ديارده ئاوه زييه كان.

نمونه يه كي ديكه ي ئه زموني رۆژانه ي مرؤف، سكيماي ده فرييه، ههروه ك ئه زمونكردي چه مكي (ده ره وه و ناوه وه) له م نمونانه ي خواره وه دا:

١. أ. خاله گرنگه كانى ناو كتيبه كه م ده ره يئاوه.

ب. نه ينييه كان له ده مي ده رچو.

پ. رۆچوه ته ناو بيركردنه وه وه.

ت. تا بنه قاقاي چه قيوه ته ناو غه م و خه فه ت.

ج. به قولى ته ماشاي ده كات.

په يوه ست به هيزي سيمانتيكي وشه كانه وه، به پي ئه م تيوره ئه و شتانه ي مرؤف زورترين و به هيزترين به ركه وتنى هه يه و له ئه نجامي ئه زمونيكي دوباره بوه وه به چه مكدده كرئت، هيزي به كارهيئاني له چه مكيكي ديكه، كه له كه مئه زموني مرؤفه وه به ره مه هيزراييت، زياتره، ليره دا ئه و چه مكانه ي ميتافورين به هيزترين له و چه مكانه ي ده قاوده قين، بۆ ئه مه ش با بروانيه، وشه ي (سه ره وه) له رسته ي (٢) دا:

٢. أ. ئه و له سه ره وه دانيشته وه.

ب. من باوه رم به هيزي سه ره وه هه يه.

پ. من باوهرم به خودايه.

له نمونهی (أ.٢) دا، چه مکی وشه ی (سهرهوه) به واتای ئاراسته به کارهینراوه، به لام له (ب.٢) دا، که بهرکهوتی مرقۆ کورده له گهل چیه تی ئاراسته کاند، له نهجامی به کگرتی دو چهشن له ئەزمونهوه چیبوه، ههروهک ئەزمونی بینراو له بینینی ئاراسته ی شته کاند، ههروهه ئەزمونی ههسته کی له بیروباوه و ئیماندا، چه مکه بهرجهستهیه که چه مکه نابهرجهستهیه که ی بهرهمهیناوه، بۆیه چه مکی (سهرهوه) له ئاوهزمه ندیتهی کورددا هیزی سیمانتیکی تیگه یشتن و لیکدانهوه ی زیاتره له تیگه یشتن له چه مکی (خودا)، چونکه هه میشه ئەو چه مکه نه ی که میتافۆرین زۆر به هیترن له چه مکه دهقاوده قیه کان، له بهرئهوه ی چه مکه میتافۆریه کان له ئەزمونهوه هه لهنجراون، ئەزمونیش لیکدانهوه ی زیاتر هه لده گریت، لیره شدا چه مکی میتافۆری (سهرهوه) کاریگه رپی و هه ژینی زیاتره، به پیچه وانه ی چه مکی (خودا)، که هه لگری نیشانه واتاییه کانه و مرقۆ به هۆیه وه تیگه یشتنکی دیاریکراوی بۆی هه یه، هیزی سهرهوه وینه گه لپکی زۆر دروستده کات، هه رچه ند چه مکه کان هه ریه کن، به لام ئەو لیکدانه وانه ی له ناو چه مکی (خودا) هه یه "که متر خه لک ده ستیپیده گات، ههروهک خوداناس و عیرفانی و زاناکان.

هیزی واتای سیمانتیکی به پیی جۆری وینه سکیمای له دهقی فلهسه فی و فیکریدا، بۆ رونکردنهوه ی چه مکه ئەبستراکته کانه، که هیزی لیکدانهوه و تیگه یشتنی له وشه دهقاوده قه کان پترو کاریگه رتره، ههروهه له روی کاریگه رپی هه ستیشه وه له مهودای ئەدهبیدا بۆ ئەفراندنی دهقی شیعری به کارده هیتریت، په یوه ست به مه و له م لیکۆلینه وه یه دا به پیی جۆره کان گرنگی به نمونه کان ده دهین.

٢. هیزی واتای سیمانتیکی په یوه ست به تیۆری سکیمای وینه وه

١/٢ هیزی واتای سیمانتیکی به پیی جۆره کانی سکیمای وینه

زمانه وانانی درکپیکردن چه ند جۆرێکی جیاوازیان له سکیمای خسته وه ته رو^(١)، به تایبه ت لاکۆف و جۆنسۆن، ههروهک سکیمای دهفری (Container Schema)، سکیمای جوله یی (Schema Path)، سکیمای هیز (Power Schema)، سکیمای ئاراسته یی (Direction Schema)، سکیمای مه به ست (Destination Schema)، سکیمای سه رچاوه (Leaving Schema)، سکیمای ده رچون/ تیپه ربون (Pass Schema)، سکیمای روکه شی (Surface schema)، سکیمای سوړ/ چه رخی (Cycle Schema)، سکیمای پیوانه (Scale Schema)، سکیمای ناوه ندی – دهو رو به ر (Center – Around Schema)، سکیمای رهوت (Process Schema)، سکیمای وینه ی روداو و خاوه نداریتی (Possession – Event Schema)، سکیمای به شه کی - گشته کی (Part- Whole Schema)، سکیمای وینه یی نزیکایه تی (عبدالکریمی و نعمتی، 1395: 154)، به لام زمانه وانه کانی درکپیکردن کۆکن له سه ر ئەوه ی سی جۆر له سکیمای وینه، که به گشتی له هه مو جۆره کانی دیکه چالاکترن و له هه مانکاتیشدا به جۆره سه ره کییه کانی وینه سکیماییه کان داده نرین.

١-١/٢ سکیمای وینهی دهفری

یه کێک له وینه سکیمایانهی که جۆنسۆن له کتێبه کهی خۆیدا باسی کردوه و به دیارترین و گرنهترین وینهی سکیمای دانهنیت (وینه ئاوهزی) دهفریه، که تییدا به گهراوهوه بۆ ئهزمونێ رۆژانهی ژیان، چه مکیکی فیزیکی و بهرجهسته به هیزی بیرکردنهوه و چه مکه نافیزیکیه کان دهدریت، به پروای جۆنسۆن؛ مرۆف له ئهنجامی ئهزمونێ مانهوه له مالهوه، یان ژورهوه، یاخود ئهشکهوت و ههر جیگایه کی تر، که قهبارهیه کی هه بێت و مرۆفی تییدا جیبیتهوه و خاوهنی چوارچۆیه بێت، لهش و جهستهی خۆی وهکو مادهیه که له بهرچاوده گریت و دهتوانیت له نیو ئه و جیگا و شوینه قهباره داره خۆی ببینیتهوه (Johnson, 1987: 23)، بۆ نمونه لاکۆف له دهبرپاوی (کهوته داوی هاوسه رگری، یان له داوی هاوسه رگری رزگاری بو)، بۆ پرۆسهی هاوسه رگری که چه مکیکی نابهرجهسته و ئاوهزییه، قهبارهی له بهرچاوه گرتوه، که که سێک دهچیته ناوییهوه، یان لێده رده چیت، به پروای لاکۆف؛ ئیمه جهستهی خۆمان هه میشه هه م به شیوهی (دهفر) دهبینن، هه میش به شیوهی (دهفر) ئهزمونیده کهین، بنه ما سه ره کیه کانی وینهی ئاوهزی قهبارهی، له چه مکه کانی (ئاوهوه، چوارچۆیه، دهروهوه) دا چرپه بێتهوه (Lakoff, 1987: 272).

ئهزمونێ بینن، له شوینی ئه و سنورهی دیاریکراوه، بهرزی و نزمی چه مکه میتافۆریه کانی وینه سکیمای دهفری کۆدده کات، ههروهک (رۆشستهوه ته ناو بیرکردنهوهیه کی قولهوه). کهوته ته ناو کیشهیه کی ئالۆزهوه. هه ولێده له و کیشهیه خۆت دهبرکه. / پشتریش پیموتی ده که ویته ناو کیشهوه. / بۆچی هه ولنا دهیت خۆت له ناو ئه و کیشه و ده رده سه رییه خۆت دهبرکهیت؟ / خراپ خۆی خسته ته ناو ده رده سه رییهوه. / بۆچی دیتته ناو کیشه کانمانه وه؟ / بۆچی خۆت هه لده دیتته ناو قسه کانمانه وه؟، بروانه نمونهی (٣):

٣. چ سرپێکت له ناو دلدا، هه شار داوه به په نهانی؟

که چاوت چه شنی ئاوینه وه ها بێ په رده درکانی . . . (هه ردی، 1984: 84).

له دهقی شعر (٣) دا، شاعیر سکیمای وینهی دل وهک دهفرێک ویتاده کات، که هه لگری خه مه ده رنه براوه کانه، له م شیعره دا هه م سړ و هه م خه م شته نابهرجهسته کانی مرۆفه، که شاعیر بۆ بهرجهسته کردنیان نهیانی دلدار که خه مکی ده رنه براوه به شمهک و دلێش به دهفر ویتاده کات، تا به هۆیه وه ئه و دنیا ئه بسترکته، دهسته به ربکات.

٤. من پرم له چرا

من پرم له نورو لم

پرم له دارو درهخت

پرم له ری، له پرد، له روبار، له شه پۆل . . . (سوهراپ سوپه پیری).

(<https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=3364&type=farhang>)

دەقى شىعەرى (۴)، ئەزمونى بىنىنى شاعىرە لەگەل رېگەوبان، ئەزمونى دونىايىيە كى بىنراو بەشىۋە تىفكەرىنى جولەى بەردەوامى شاعىر بەنىو دىيادا، كە ماىەى زىندوتى و ژياندۆستىيە، لە خودى خۇيدا بە چەشى تياھەلگىرى ئەو ئەزمون و تىفكەرىنە وئىنادەكات و بەھۆيەوۋە دىدى بۇ جىهان دەخاتەرۋ.

سكىماى دەفرى بۇ (بىر كەرنەو، كىشە و ئالنگارى، قسە كەردن و دەردەسەرى و ... ھتە)، كە قەبارەيە كى فىزىكىيان نىيە، جۇرئەك لە قەبارە و چوارچىۋەى فىزىكىي لەبەرچاۋدەگرىت. بەجۇرئەك كە حوكمى دەفر و شوئى ھەيە، مەۋقىش ۋە كو ماددەيەك دەفرئەك لەبەرچاۋىدەگرىت، كە لەو دەفرەدا جىدەگرىت، بەو واتايەى؛ ئەو چەمكە نافىزىكىيانەى كە لە جىهانى دەروەدا قەبارە و چىۋەيان نىيە، بە گەرانەوۋە بۇ ئەزمونە دوبارەكانىان، چوارچىۋەيە كى فىزىكى پىدەبەخشن(صفوى، 1384: 68).

۲-۱/۲ سكىماى وئىنە ئاۋەزى جولەيى

ئەم جۇرە لە سكىماى وئىنە، لە ئەزمونى جولەو جىگۇرئەو سەرچاۋدەگرىت، كە جۇنسۇن (۱۹۸۷) بە (سكىماى وئىنەى رېرەو Path) و لاكۇف (۱۹۷۸) بە (سكىماى وئىنەى سەرچاۋە - رېرەو - ئەنجام) ناۋىدەبەن (جوى و ھمكارانش، 1401: 183)، ئەم وئىنەيە، كە بە چالاكترىن جۇرى وئىنەكان دادەنرەت، بە برۋاى (جۇنسۇن) جولەى مەۋق و بىنىنى جولەى گياندارەكانى تر، ئەزمونىكى لاي مەۋق دروستكردوۋە بەھۆى ئەو ئەزمونەوۋە كۆمەلئەك وئىنەى ئاۋەزى لەو جولانەوۋە لە مەشىكى مەۋقدا بەرھەمەپناۋە، بەيى ئەم جۇرە ئەو چەمكەنەى، خاۋەنى جولە نىن، تايەتمەندى فىزىكىي (جولە) لەبەرچاۋدەگرىت (صفوى، 1384: 48).

جۇنسۇن پىۋايە؛ كە سكىماى جولە پەيۋەستە بە جولەيە كى فىزىكى، كە لە شوئىكەوۋە بۇ شوئىكى تر و لە خالى دەستپەك و ئامانج و رېرەوئەك، پىكەاتوۋە (Jonson, 1987: 114)، بە واتايە كى تر؛ وئىنە سىكىمايى جولە، رەنگدانەوۋە ئەزمونى مەۋقە لە جولەى خۇى، يان گيانلەبەرەكانى تر، ئەم جولەيە، كە خالىكى دەستپەكى بەناۋى (سەرچاۋە) و خالىكى كۆتايى بەناۋى (ئەنجام) ھوۋە ھەيە، ئەوۋەى دەكەوئىتە نىۋان ئەم دو خالەوۋە پىدەگوترىت (رېرەو)، (Saeed, 2016: 369)، لەم پىناسەيەوۋە دەگەينە ئەو ئەنجامەى، كە پىۋىستە سكىماى وئىنەى جولە، (سى) مەرجى ھەبىت، بەمەشىۋەيە:

۱. خالى دەستپەكەردن (سەرچاۋە A).

۲. خالى كۆتايى (مەبەست B).

۳. خالى نىۋان سەرچاۋە و مەبەست كە (رېرەو C).

رېرەوئەك كە ھەمەشە خالى سەرەتا بە خالى كۆتايىيەوۋە دەبەستىتەوۋە، لەم رەوۋە رېرەوۋەكان رېگەلەك بۇ رۆشتەن لە خالىكەوۋە بۇ خالىكى تر، واتە بىنەماكانى ئەم جۇرە پلانە بەم شىۋەيەن: گواستەوۋە لە خالى "A" بۇ خالى "B" پىۋىستى بە تىپەراندىنى ھەمەوۋە خالەكانى رېگە لە "A" بۇ "B" ھەيە، جۇنسۇن بۇ رەنكەردەوۋەى زياتر ئەم مۆدەلە دەخاتەرۋ:

هێلکاری ژماره (۱)

وهك له مۆدێلهدا دیاره، جوله كه له (A) بهوه بۆ (B) له گوزهری خۆیدا، له م گوزهرهشدا بۆئوهی بگهیت به (B) پۆیستت به کاته (جۆ و همکارانش، 1401: 184)، له مهوه دهتوانین سێ خهسلت و تایبهتمهندی بۆ ئهم جۆره وینهیه دابنێن:

۱. تێپهڕبون له خالی دهستپێکهوه بۆ کۆتایی پۆیستی به تێپهڕبون به چهند ناوچه و گوزهری جیاوازی جیاوازا دهیه.

۲. جوله له م پێرهو و گوزهره ئامانجداره.

۳. ئهم جولهیه پۆیستی به کاته.

ئهم چهشنه ئهمونکردنه مۆف و دوباره بونهوهی، وههیاکردوه، له چهن دین گوزارشتی پۆژانهیدا، رهنگبداتهوه، ههروهك: (گهیشتم به کۆتایی چیرۆکه كه. / ئهمه ئیتر کۆتایی رینگ و چیرۆکه كه مانه. / بۆ گهیشتن به سهركهوتن پۆیسته ههولبدهیت. / هیشتا رینگیه کی دور و درێژت ماوه بۆ گهیشتن به سهركهوتن. / بۆ به دهستههێنانی بروانامه بآلا پۆیسته زۆر رینگابریت. / سه رنه نجام پۆژیک ده گهیت به قسه کانم. / به دنیاییه وه ده گهینه پلهی شهرف و شکۆمهندی. / بۆ گهیشتن به ئه نجامی شایسته، پۆسته لیکۆلینه وهی زیاتر بگهیت. / هاوریه تی له گه ل ئهو، پێرهوی ژبانی گۆریم. / رینگ له رینگای هاوریکانت جیا بکه رهوه. / هه رچه نده هه ولما نه گهیشتمه پلهی مامۆستایه تی. / هیشتا به زۆرێک له ئامانجه کانم نه گهیشتم. / سه رجه م سکیمای وینه کان له نمونه کانی سه ره وه دا خراونه ته رو له قسه ی پۆژانه وه ره گیراون، که له جوله ئاراسته کانی سه ره تا بۆ کۆتایی سه رچاوه یانگرتوه، به شیوه ی میتافۆری به چه مکه راون، که ئهمه ش هێزی به واتای وشه کان داوه.

۵. له وه سه ره ده می ئیستادا ئه خلاق کۆمه لگه له پاشه کشه دایه و رۆیشتوه، که ئهمه ش کۆمه لگه یه کی خه راپ و کۆل به ره هم ده هینیت. (<https://www.sharpress.net/op-detail.aspx?jimare=217501>)

له ده ربیرای (۵) دا، نوسه ره لهری به ره وه نه مانی ره وشت، به شیوه ی سکیمای وینه، وشه ی (پاشه کشی) و (رۆیشتن)، به جۆرێک جوله ی ئاراسته ی (پاشه کشی) گه رانه وه یه بۆ خالی سه ره تا، له چه مکی (رۆیشتن) یشدا که له حه قیقه تا ئاراسته که سه ره تا یه به ره وه کۆتایی، به لام له م ده قه دا نوسه ره بۆ جه ختکردنه وه له ئاراسته ی پاشه کشی. هیناویه ته وه، به و واتایه ی خالی سه ره تا شی تێپه راندوه.

۶. سه به ی ده مامکی نه ته وه یه کان که ده وله تی کوردیان ده ویست و سوشیالیسته کان که یه کسانیان ده ویست ده که ویت و له گه لیشدا به هیمنی مرده ی گه لیک ده بینین که به ده ست ده سه لاتداره کانی جوت حیزبه که وه، هه یج خه و نیکیان

نه‌ماوه رژگارېون نه‌بیت له‌م جوت حیزبه.^(۲)

(https://www.zamenpress.com/Detail_wtar.aspx?jimore=4759)

له ده‌ق (۶) دا، نوسهر، س‌کیمای وینه‌ی (نه‌مانی هیوا و ئومیدی نه‌ته‌وه‌یه‌ک)، له جول‌ه‌ی ئاراسته‌ی وشه‌ی (رژگارېون) دا، به‌رجه‌سته‌ده‌کات، به‌واتای قورتارېون له‌و دیوه‌زمه‌یه‌ی که حیزبه‌کان له‌ده‌رونی خه‌ل‌کدا دروستیان‌ک‌دوه، مامه‌له و نه‌زمونی جول‌ه‌ی مروّف له‌نیو جیهانی فیزیکیدا له‌کاتی روبه‌روبو‌نه‌وه‌ی هی‌رش‌یک، یان په‌لاماردانیک، یان گیرخواردنیک، ئاراسته‌که بۆ‌ده‌ربازېون له‌و دوّخه یان ستونیه، یان ئاسوپی، له‌ستونیدا به‌ره‌و ئاراسته‌ی سه‌ره‌وه‌یه و له‌ئاسویدا بۆ‌پیشه‌وه‌یه، به‌لام هه‌ندی‌جاری دیکه به‌ئاراسته‌ی پیچه‌وانه‌وه روده‌دات، ده‌شیت له‌ستونیدا ئاراسته‌که بۆ‌خواره‌وه بیت و له‌ئاسویدا ئاراسته‌که بۆ‌دواوه بیت، بۆیه نه‌زمو‌نگه‌لی جیاواز له‌گه‌ل ئاراسته‌ی ده‌ربازېوندا وه‌های‌ک‌دوه، به‌شیوه‌یه‌کی ته‌بستراکتانه له‌دروسته‌ی وشه‌کاندا به‌چه‌مک‌ب‌ک‌ریت.

له‌م نمونه‌ی سه‌ره‌وه‌دا هه‌ریه‌ک له‌چه‌مکه‌کانی (رژگارېون، پاشه‌کش- و رویشتن و... هتد)، چه‌مکه‌ل‌یکن به‌ده‌رن له‌جول‌ه‌ی فیزیکی، به‌لام به‌سوده‌رگرتن له‌نه‌زمو‌نه‌کانی جول‌ه‌ی فیزیکی مروّف، جول‌ه‌ به‌چه‌مکه نافیزیکیه‌کان دراوه، که به‌ره‌نجامی ته‌مه‌ش وای‌ک‌دوه هی‌زی واتای سیمانتیکی ته‌م یه‌که زمانیه‌انه سرکتر و چالاکتر بن له‌به‌کاره‌یناندا، چونکه نمونه‌کان ته‌وه نیشان‌ده‌دن، که ئاراسته‌ی جول‌ه‌ به‌یپی پیکهاته زمانیه‌کان و نه‌زمونی قسه‌که‌ر له‌به‌چه‌مک‌ک‌دنه‌که‌دا ده‌نوئیریت؛ واته به‌جوریک خو وینا‌کردنی قسه‌که‌ر له‌به‌چه‌مک‌کردن و ده‌ربینه‌که‌دا درک‌پیده‌ک‌ریت، ئایا له‌سه‌ره‌تا، ناوه‌راست، یان کو‌تایی ریگاکه‌دایه، ته‌م جوړه س‌کیمایه پیمانده‌ل‌یت مروّف بونه‌وه‌ریکه نه‌ک هه‌میشه له‌ماوه‌ی ژیانیدا له‌جول‌ه‌دایه، به‌ل‌کو چاودیری جول‌ه‌ی شته‌کانی جیهانی ده‌ورو‌به‌ری خو‌شی ده‌کات (گندم‌کار، 1399: 204) و سودیل‌یوه‌رده‌گریت له‌چیوه‌ی پرۆسه‌ی به‌کاره‌ینانی زماندا و هی‌زی وا وینا‌کردن و بیرل‌یک‌دنه‌وه و دروست گیان‌دن به‌وشه و ده‌رب‌راوه‌کان ده‌به‌خشیت.

۳-۱/۲ س‌کیمای وینه‌ی هی‌ز

ته‌مجوړه له‌هی‌زی روبه‌روبو‌نه‌وه‌ی مروّف بۆ‌ژیان هه‌له‌ین‌جراوه، به‌جوریک مروّف له‌پیناوی مانه‌وه و هه‌لسوکه‌وت‌کردن و مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل ژینگه‌و ده‌ورو‌به‌ردا، دو‌جاری له‌مه‌پر و ئاسته‌نگی زوړ ده‌بیت‌ه‌وه، که پیو‌یسته هی‌زی خو‌ی پیش‌ان‌دات، یان بکه‌وت‌ته ژیر فشار و پاله‌په‌ستووه، ته‌م چالاکی و به‌ره‌ره‌کانیه‌ش نه‌زمونی مروّف له‌هه‌له‌ین‌جانی چه‌مکی هی‌زدا کاراده‌کات، له‌مباریه‌وه جو‌نس‌و (۱۹۸۷) پی‌ویاوه؛ مروّف له‌ته‌نجامی روبه‌روبو‌نه‌وه‌ی له‌گه‌ل به‌ره‌به‌ستیکی له‌م شیوه‌یه‌دا، که له‌ژیانیدا دیت‌ه‌پیش، نه‌زمونی خو‌ی تاقیک‌دوه‌ته‌وه، ته‌م تاقیک‌دنه‌وه‌و به‌رکه‌وت‌نه‌ش بو‌ه‌ته‌هو‌ی دروست‌بو‌نی وینه‌یه‌ک له‌میش‌کیدا، له‌ته‌نجامدا وینه‌یه‌کی گشتی به‌و رودا‌وانه ده‌به‌خشیت، که به‌ده‌رن له‌کیشمه‌کیش و روبه‌روبو‌نه‌وه‌ی فیزیکی، به‌ل‌کو هه‌ل‌گری خه‌سه‌له‌ت‌گه‌ل‌یکی هاوش‌یوه‌ن (Johnson, 1987: 47)، به‌مپییه س‌کیمای وینه‌ ته‌نجامی په‌یوه‌ندی له‌ش له‌گه‌ل جیهانی ده‌ورو‌به‌ره، که تاییه‌تمه‌ندیتی هی‌ز پیش‌ان‌ده‌دات، چونکه مروّف هی‌زی خو‌ی له‌روبه‌روبو‌نه‌وه‌ی جیهانی ده‌ورو‌به‌ردا هه‌سته‌پیده‌کات، هه‌روه‌ک کاتیک به‌ردی‌کی گه‌وره دیت‌ه سه‌ر‌پیمان و ده‌مانه‌ویت له‌سه‌ر ریگاکه‌مان لاییده‌ین، به‌باشی ده‌توانین له‌مامه‌له‌کردنی چه‌مکی هی‌ز تیب‌گه‌ین (راسخ

مهند، 1389: 23-51)، كهواته مروف له ژيانى رۆژانهيدا، لهكاتى ئهجامدانى كاردا، يان لهسهر رېنگايهك روبهروى كيشهيهك، يان بهربهستىك دهبيتهوه، له وهها بارودوخيكدا مروف دهتوانيت بريارى جياواز بدات، يان كاردانهوهى جياوازي لهبارهى روداوهكانهوه ههبيت، له راستيدا مروف له پتوهندى له گهل پرسهكاندا ئهزمون بهدهستدههينيت و سكتمايهك له ئاوهزى خويدا وينا دهكات، كه به سكتماي هيز ناودهبريت، پتويسته ئاماژه بهوه بكرت كه ئه گهرى ئهوه ههيه، مروف له بهردهم بهربهسته كاندا به چهند شيويهيك بوهستتتهوه (بروانه: 41: Grady, 2005) و (بروانه: گندمكار، 1399: 205)، ههچهنده به بۆچونى پينا (Peña) له ههنديك بارودوخدا ئه گهرى ئهوه ههيه، كه بهربهستىك رېنگاي كهسهكه بكرت، يان بيريت و كهسهكه ناچاربيت بوهستت (Peña, 1999: 189)، له مروانگهيهوه، به شيويهيك گشتى جونسون سى حالهتى بۆ روبهروبوتهوهى ئهوه بهربهست و كۆسپانه ديارىكردوه، كه دينه پيشهوه:

يه كهه: ئهوه له مپهرهى كه ديتتهپيش، تپهريون و بريى كارىكى نه كردهيه و رپهوهكه بهيه كجارى دادهخرت، بروانه نمونهى (۷)دا:

۱.۷. بهم روانگهيه، تىگه ييشتن له ئامانج و خهونى مروفدۆستانهكان بهروياندا دادهخرت.

ب. بۆ وهگرتنى مۆلهتى كار كهه روبهروى كيشهيهك بومهتهوه، ناتوانم هيج كارىك بكهه.

پ. بهم برياره رېنگاي گهشه كردن و گهشه سهندنى له خوى داخست.

ت. دوچارى كيشه و بهلايهك بومهتهوه نه رېنگاي گهرا نهوهه ههيه، نه رېنگهيه دهريچون.

ج. سهههتاي ژيانى توشى بهربهست و كيشه بو.

دوهه: ليره دا روبهروى بهربهست و له مپهريك دهبيتهوه كه: ۱. دهتوانريت لهسهر رېنگهكه لايريت و دريژه به جو له كه بدرت، بروانه نمونهى (۱.۸)، يا خود ب. پيچبكرتتهوهو رېنگهكه تپهريترت، ههروهك نمونهى. (۱.۸. ب)، يان رېنگهيهكى تر هه لپيژدرت وهك له نمونهى (۱.۸. پ) دا، بهرجهسته كراوه.

۱.۸. مروفى روشنير ئامرازى پتويستى له بهردهستدايه، بۆتهوهى بهربهستهكان بيرت و له كۆتايدا بگات به ئامانج.

ب. ئه گهر دو حربه سههه كيه كهى كوردستان به دانيشتن بهربهستهكان نه شكين، لهوانهيه له مانگى داهاتودا روبهروى يه كديبنهوه.

پ. به ههه بهدبهختيهك بو، توانيم تاقىكردنهوهكان ئهجامبدهم.

سييهه: مه بهست لهه جوهره وينا نه وهيه، كه له رپهوى ژياندا بهربهستىك ههبيت و بتوانريت بههوى هيزهوه ئهوه بهربهسته بشكيتريت و دريژه به رپهوه و جو له كه بدرت، بۆ نمونه:

۱.۹. به هه رجورىك بو، دهبيت ئهوه كيشهيه لهسهر رېنگاي خوت لابهيت.

327

كه تهنه وهك يه كه يه كي فهره نكي، واته فهره نكيه كان ده گويزنه وه، بو پاساوه ينانه وه ي وه ها گر يمانه يه كيش پشتبه ستو ده بين به نه زموني نهو چه شنه ي زمانه واناني نه م بواره ئاماژيان بو كردوه.

١-٢/٢ نه زمونكردي ئاراسته كان و هيژي واتاي سكيماي وينه ي به چه مكرديان

ئاراسته كان رولتيكي گه وره يان له ژيان مروفدا هه يه و به رده وام بهر مروف ده كه ون، مامه له كرده يه كان مروف له گه ل هه ر پنتيكا و چوني تي دركيكردي ته رزيك له ميشكيده نه خشيئيت، له مجوره سكيمايه دا، ئاخپهر خوي به رتيوارتيك ده زانيت كه ريگه يه ك ده پيوت، هه روه ها ئاخپهر خوي، يان شتيك له سه رته، نيوان يان كو تايي ريگه يه كدا وينا ده كات، به واتايه كي تر؛ له كاتي سودوهرگرتن له سكيماي جو له دا - له و جيگه يه كي كه ئاخپهر خوي له حاله تي تيپه ريني رپه ويكا له بهرچاوده گريته. رهنه له سه رته ي ريگه، ياخود ناوه راست، يان كو تايي ريگه كدا بيت- يان شتيكي تر له يه كيكا له و خالانه دا وينا بكات، به مپيه له م دوخه دا سود له زاروه ي سكيماي رپه و، يان ئاراسته وهرده گرين، بو نمونه رسته ي (تازه سه رته ي ريگه يه كي)، يان (هيشتا له سه رته ي ريگه دايت)، ليره دا ژيان وهك ريگه يه كي له بهرچاويگراوه، كه كه سه كه هيشتا له سه رته ي ريگه كدايه (عبدالكريمي و نعمتي، 1395: 158)، ياخود نه زموني مروف له گه ل رپه ودا، كاريگه ري له سه ر به چه مكردي بيركه كان له فوري وشه و رسته دا ده بيت:

١.١. من ئاماده م دهستي (چيني خواره وه) بگرم.

ب. من ئاماده م دهستي (چيني هه ژاران) بگرم.

له م نمونه ي سه روه ودا به سودوهرگرتن له نه زموني روظانه و گه رانه وه بو جو له كان روظانه مان (سه روه و خواره وه) و به وپيه ي له ژيان كو مه لايه تي و ئاوه زمه ندي تاكي كوردا زورجار ئاراسته ي خواره و، (له دانيشتن، ميوانداري، شويي نيشته جيون)، به به راورد به ئاراسته ي سه روه و بالا، هه لگري بيركرده وه يه كي ئه رينيانه نيه، به لكو ته رزي بيركرده وه ي كورد بو نه م ئاراسته يه به گشتي نه رينيانه يه، بويه له بري هيناني راسته وخوي (چيني هه ژار) وه كو چينيكي نزمي ناو كو مه لگا (له روي داراييه وه)، به چيني خواره وه (خواره وه) كو دكراوه، به مهش قسه كه ر وه ها ده كات پرؤسه ي ديكو دين لاي گوئگر به هيز بكات.

له رسته ي (١.١) دا (چيني هه ژار) چه مكيكي ده قاوده قيه و له ريگه ي نه زمونه وه وينه ي سكيماي ليسانه كراوه، به واتايه كي تر؛ وينه ي سكيماي تيانيه "كو مه له فيچه ريكي تايه ت به خوي هه يه و گريدراوه به هه ژار و جيگه ر و له فهره نكدا تو ماركراوه، به لام له رسته ي (١.١ ب) دا (چيني خواره وه) وينه يه كي سكيمايه و له ريگه ي نه زمونه وه به ده سته اته، به واتايه ي؛ ته رزي وينه ي سكيماي نه خشانده، كه له نه زموني تاكه وه هه له پينجراوه.

١٢. گه ران به دواي سه رچاوه يه كي تري زانست و پشتكرده ييرو ئايدولوزي و دوگماي كلنسه، يه كه م هه نگو بو، كه جارتي تر بو بايه خدان به مروف هاويزراوه. (بنه رته كان فله سه فه ي كو مه لايه تي، 2011: 101).

چه مكي (هاويزراو/ هاويشتن) له نه زموني روظانه وه و ئاراسته كوردي ته نيكه وه به ديها ته، به لام به مه به ستي كاريگه ري داناني زياتر چه مگه ليكي وه كو (ئايدولوزيا، ييري دوگماي) پ وينا كراوه، ليره دا جگه له ئاراسته چه مكي (پيكان) يش

لەخۆدە گرېت، پىكانى نەمانى ئايدۆلۆزى دۆگمايى كلىسا، بەلام لەم دەقەدا بەو شىوہ راستەوخۆيە دەرئەبراوہ، بەلكو بە گەرانەوہ بۆ ئەزمونىكى فېزىكىي كە (ھاويشتنە) بەرجەستەيكردوہ، چونكە لە (ھاويشتندا) يەكەم ئاراستەكەى يان ئاسۆي، يان ستونىيە، دوہم ئامانجىك پىكراوہ، چونكە نوسەر لەبرى دەربرىنى دەقاودەقى كە لەناوبردى يىر و ئايدۆلۆزى دۆگمايى كلىسا، لەرېگەى چەمكى وشەى (ھاويشتنەوہ) كۆديكردوہ، كە چەمكىي مېتافورىيەو بەھۆيەوہ يىرى خويئەر لە پرۆسەى دىكۆدىندا بۆ بابەتېگەلىك دەوروزىنىت.

بەشىوہەكى گشتى، زمانەوانان سكىماى ئاراستە بۆ سى جۆرى سەرەكى دابەشەكەن^(۳)، كە ھەريەك لە سكىماى مەبەست/ ئەنجام (Destination Schema)، سكىماى سەرچاوہ (Leaving Schema) و سكىماى تېپەرېون (Pass Schema) دەگرېتەوہ (عبدالكرىمى، 1393: 126).

۱-۱-۲/۲ سكىماى وئەى مەبەست/ ئەنجام

مرؤف لە كاتى بەكارھىنانى ئەم سكىمايەدا، ئەزمونى گەيشتن بە كۆتايى رېگاكە بۆ وەسفكردى چەمكە ئەبستراكته كان بەكاردەھىنىت، بە وئەيەكى دېكە؛ كاتېك ئاخپوہ رېگاكە لەبەرچاودەگرېت، بە بەكارھىنانى چەمكە ئەبستراكته كان؛ خۆى، يان شتىك لە كۆتايى رېگاكەدا وئەدەكات، لەم جۆرە وئە سكىمايەدا مرؤف ئەزمونى خۆى لە گەيشتن بە كۆتايى رېرەوہ كە بۆ باسكردن و وەسفى دياردە و بابەتېكى ھۆشەكى و ئەبستراك دەگشتىنىت، بە گوزارشتىكى تر؛ لەكاتى لەبەرچاودەگرېت رېرەويك بۆ بابەتېكى ھۆشەكى، كەسەكە، ياخود خۆى لە كۆتايى رېرەوہ كەدا دەبىنىت (عبدالكرىمى و نعمتى، 1395: 158)، بۆ نمونە لە رستەى (بىرۆكەيەك/ پلانېك ھاتە مېشك) ھەريەك لە (بىركردنەوہ) و (پلان)، وەك جولەيەك سەيردەكرېت، دەبىت بگات بە پېگەى مەبەست، كە (مېشك) ئاخپوہرەكەيە و بەرئەنجام كاراپى ئەو جۆرە وئە دەبىنىت، ھەرەكە لەمروہ دەكرېت دەربراوى (بىرۆكەيەك ھاتە مېشك) بە دەربراوى (بىرۆكەيەك ھەيە) بەراوردبكرېت، بەجۆرېك سكىماى وئەى ئەنجامەكە كە ھاتنە بە ئاراستەى مېشك، بەھىزترە لە وشە دەقاودەقىيە فەرھەنگىيەكە كە بونى بىرۆكەكەيە.

۲-۱-۲/۲ سكىماى وئەى سەرچاوہ

لەكاتى بەكارھىنانى ئەم جۆرە سكىمايەدا، ئاخپوہ رېگاكە لە مېشكىدا بۆ دياردەيەكى ئەبستراكته وئەدەكات، بەو واتايەى؛ كاتېك ئاخپوہ رېگاكە لەبەرچاودەگرېت، بە بەكارھىنانى چەمكە ئەبستراكته كان؛ خۆى، يان شتىك لە سەرەتاي رېگاكەدا وئەدەكات، لەمسۆنگەيەوہ دەكرېت بوترىت، لەكاتى كاراپى وئە سكىمايى سەرچاوہدا، مرؤف ئەزمونى خۆى لە بونى كەسەكە، يان شتىك، ياخود خۆى لەسەرەتاي رېگاكە، يان سەرچاوہ و چاوى رېگاكە بەسەر دياردەيەكى ئەبستراك و ھۆشەكيدا دەگشتىنىت، چونكە لەكاتى كاراپى ئەم جۆرە وئەدەكات، كەسەكە رېرەويك لە مېشكى خۆى بۆ دياردەيەكى ئەبستراك و ھۆشەكى لەبەرچاودەگرېت و خۆى، يان كەسەكە، يان شتىك لە سەرەتاي ئەو رېرەوہدا وئەدەكات (ھەمان سەرچاوہى پېشو، ھەمان لاپەرە)، بۆ نمونە لە رستەى (ژورەكە بۆنى جگەرەى لىدېت)، سەرچاوہ و سەرەتاي جولەكە (بۆنى جگەرە) ناوچە و شوئېكى دياكراو لەبەرچاودەگرېت، ئەم ئەزمونەش بوەتە

پيوهرى كۆدكردنى دهربراوئىكى وهك (لای دوژمنان بۆنى پيلانگيرى ديت.)، كه ئهمهش به بهراورد به دهربراوى (ليره پلانگيرى ههيه.)، كاريگهري زياتره و رونتر ئامانجى پهيامنير دهپيكت.

٣-١-٢/٢ سكيمى وينهى تپهريون

كاتيك كهسيك بهپي ئهم جوهره سكيميه ئهمونهكانى بهچهمكهكات، ئهمومنى تپهرياندنى ريگيهك له ميشكيدا وينا دهكات و بهشيوهيهكى ئهستراكتيكى ئهو وينايه وهسفدهكات (عبدالكريمى، 1393: 126)، واته لهم جوهره وينا نه دا مروف ئهمومنى تپهريون له شوئينيكهوه بو شوئينيكي تر له هوشيدا جيگيره و له وهسفى دياردهيهكى ئهستراكيدا سوديليوهرده گريت، بو نمونه له رستهي (بهسهر ئهم كيشه ي ژيانه زال ده بم و تپيده پهريتم)، تپيى ئهوه ده كريت، كه كهسه كه دهيه وي ت بهو ريگا و جيگه سهختا تپهريوت و گوزهريكات و بگات به كوتاي ريگا، بهمشيوهيه بهريهستيكي خهياي له ريگه ي خويدا ده بينيت، كه دهبيت ئهو كيشه و بهريهسته سهخته تپهريوت، تپهريون بهسهر له مپهريكي گرمانه ي كه لهسهر ريگاي كهسه كه دروستبوه وينهيهكى سكيمياي هيناوهته ئاراهه، كه دهتوانيت نمونهيهك بيت له سكيمياي تپهريون (عبدالكريمى و نعمتى، 1395: 157)، دهربراوئىكى وهك (ريگه كه دهپيوم تاكو بگه مه ئامانجه كانم)، سكيمياي وينهى ريگا، بهشيوه ئهستراكته كه، هيزى زياتر و كاريگه رترى به پهيام و مه بهستي قسه كهر داوه.

له چوارچيوه ي سكيمياي وينهى ئاراسته دا، ئهوه ي جيگه ي ئاماژه دانه، كورد زمان به گشتى له وينا كردنى ئاراسته كاندا، ئاراسته ي سهروهه ته نها ئاراسته نيه كه هه لگري چه مكي ئهريى بيت، بهلكو پهيوهست به ئهمونگه ليكي ديكه وه، بو ئاراسته ي خواره وهش نه خشه ييرى ئهريى نيه ي له ئاوه زدا دارشته، ههروهك له دهربراوه كانى (وهك موم توايه وه. / له خوشيدا بورايه وه. / له قاقاي پيكه نيندا به پشتا كهوت. / پرچى ره شمارى به بالاي سهرويدا هاتوه ته خواره وه.) ده بينيت، ئهمجوره ئاوه زمه نديه، كورد ييه، له دهقه ئه ده ي و سياسى و كومه لايه تيه كانيشدا رهنگيدا وه ته وه، بروانه نمونه ي (١٣):

١٣. ئه بى به خشنده مل كه چ كا، له راستى موچه خورى خوى

سوراحى سه ر فرودينى له بو پيالاه كه تيكا بوى (پيره ميرد، 2001: 358).

له دهق شيعرى (١٣) دا، (ملكه چكردن، سه رفرود/ چه مانه وه) ئاراسته يان بو خواره وهيه، كه چى وينه ي رويه كى جوانيان وينا كرده و نيشاندا وه، ههروه ها هه نديك جار هه نديك وشه له زمانى كورديدا هه رچه نده ئاراسته يان بو سهروهيه، بهلام وينايه كى دزيو و خراب ده گويزنه وه، به تايبه قى زورتر له بواري بابه قى ئه ده بيدا ئهم چه شنه وينا يانه بهرچاوده كهون، وهك لهم نمونه ييه ي خواره وه دا درده كه ويت:

١٤. لهم ولاته هه ر كه سيك سه نكي هه بيت نوقوم بوه

بوئه وه ي سه ر ئاو كه ويت

دهبيت ته رم بيت، يان دهبيت ته په دور (تاهير، 2022: 349).

لهم نمونه‌ی سهره‌وهدا ههریهك له ئاراسته‌ی (سهره‌وه X خواره‌وه) به پێچه‌وانه‌وه‌ی باوه‌وه وێنه‌ی جیاوازی به‌چه‌مككردوه، به‌جۆرێك ئاراسته‌ی سهره‌وه وێنه‌یه‌کی ناپه‌سه‌ندی پشانداوه، به‌وه‌ی ژيان وێناكراوه به‌ده‌ریا‌یه‌ك و مرۆڤه‌ چاكه‌كان تیايدا نوقومبون و هیچ سه‌نگ و به‌هایه‌کیان نییه، به‌لام مرۆڤه‌ ریسوا و سوک و خراپه‌كان له سهره‌وه‌ن، هه‌رچه‌نده‌ لهم نمونه و وێنه‌یه‌دا سهره‌وه بوته‌ جیگای (تهرم و ته‌په‌دۆر)، تهرم و ته‌په‌دۆر لێره‌دا به‌ واتای كه‌سانی بۆ ئه‌رز و هه‌یچ له‌ بارانه‌بو و بێبه‌ها و بۆ پرانسیپ و بێبه‌ها و . . . هتد دیت، له‌رویه‌کی تهره‌وه نوقوبه‌كان مرۆڤه‌گه‌لێکی چاك و راسگو و خاوه‌ن وێژدان و پره‌نسیپ و پر ئاكارى جوان و به‌های مرۆڤبون.

٢-٢/٢ ئه‌زمونکردنی روه به‌رجه‌سته‌كان و هه‌یزی واتای وێنه‌ی سکیما‌ی روکه‌شیانه

مرۆڤ هه‌ندێكجار له‌ مێشکی خۆیدا روداوێك، یان دیاردیه‌ك، یاخود بارودۆخێکی ئه‌بستراکت و هۆشه‌کی له‌گه‌ڵ دیاردیه‌کی بابته‌ی و بارودۆخێکی هه‌ستپێکراو و بێنراو و کونکریتیدا به‌راوردده‌کات، که له‌ ئه‌نجامی ئه‌م به‌راوردکردن و چواندانه‌دا، مرۆڤ دیارده‌ ئه‌بستراکتیه‌که له‌ مێشکی خۆیدا وه‌کو روکارێک وێناده‌کات (عبدالکریمی و نعمتی، 1395: 156)، به‌واتایه‌کی دیکه؛ دیارده‌که خۆی هه‌لگری خه‌سله‌تی روکاری نییه، به‌لکو روکارێکی پێده‌ده‌ن. بروانه‌ نمونه‌ی (١٥):

١٥. آ. قاقا که‌وته‌ پێکه‌نین.

ب. به‌هۆی قسه‌کانی من، که‌وته‌ پێکه‌نین.

پ. دای له‌ زیره‌ی گریان.

ت. دلم پر بو له‌تاو تو که‌وته‌ گریان.

له‌ نمونه‌ی (١٥) دا، ههریه‌ك له‌ وشه‌ی (پێکه‌نین) و (گریان) بو به‌ دیاردیه‌ك، که‌ دۆخێکی تابه‌ت به‌ خاوه‌ن بار ده‌دات، واته‌ به‌ وته‌ی ئیفانس و گرین ئه‌و روه‌ره‌ی مرۆڤ ده‌که‌وته‌ سه‌ری روه‌یه‌کی ئه‌بستراکتی و هۆشه‌کییه (Evans, & Green, 2006: 106-108)، هه‌ردو وشه‌ی (که‌وتن، دان) له‌ زمانێ کوردیدا کرده‌یه‌کی فیزیکییه، که‌ نیشانه‌ری روه‌یه‌که، له‌ نمونه‌ی (١٥) دا، چه‌مکه‌ ئه‌بستراکتیه‌که‌ی هه‌ردو کرداری (که‌وتن، دان) کۆدکراوه، قسه‌که‌ر له‌بری (پێکه‌نی، گریان)، چه‌مکی ئه‌بستراکتی روی (که‌وتن و دانی) به‌کارهێناوه، که‌ له‌روی واتاوه‌ پتر جه‌ختکردنه‌وه‌یه‌ له‌ کرده‌ی گریان و پێکه‌نین، به‌مه‌ش هه‌یزی واتای سیمانتیکی سکیما‌ی وێنه‌ روکه‌شییه‌که له‌ وشه‌ فهره‌ه‌نگیه‌که زیاتره‌.

٣-٢/٢ ئه‌زمونکردنی کات و هه‌یزی واتای وێنه‌ی سکیما‌ی چه‌رخه‌

ئهم سکیما‌یه‌ هیچ په‌یوه‌ندیه‌کی به‌ لایه‌نی هه‌سته‌کی مرۆڤه‌وه‌ نییه، به‌لکو مه‌به‌ست لهم سکیما‌یه‌، ئه‌و چه‌رخه‌ و سوریه‌، که‌ پێوه‌ندی به‌ زه‌مه‌ن و کاته‌وه‌ هه‌یه، خولگه‌ له‌ خائیکه‌وه‌ ده‌ستپێده‌کات و دوباره‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ شوێنی خۆی، بۆ نمونه‌ تێگه‌یشته‌نی مرۆڤ له‌ شه‌و، رۆژ، هه‌فته‌، مانگ، سال و وه‌رز له‌سه‌ر ئه‌م سکیما‌یه‌ دامه‌زراوه (برۆانه: Grady, 2005: 41) و (برۆانه: گندمکار، 1399: 203)، به‌رای جۆنسۆن سکیما‌ی خول/ سور بریتیه‌له‌

دوباره بونه وهی روداو هکان، یان زنجیره روداو هکان له خۆده گرت (Johnson, 1987: 119-122)، مروف ئه خولگه کاتیه بۆ سکیمای وینهی به چه مکردنی کات وهرده گرت، که واتای سیمانتیکی له فیچهره سیمانتیکیه کان به هیزتره، بروانه نمونهی (۱۶):

۱۶. أ. سهخترين شوک بهر خود بکهوئ مردنی خوئی نییه، به لکو مردنی که سیک ئازیزی، لیجیا بونه وهی ئه سوویه کتهی تره که ههر خودیک له ناو خۆیدا هه لگرتوه. له راستیدا خودی پهتی و رهها به شیوهیه کی ریالیستی له هیچ شونیکاتیکیدا بونی نییه، چونکه ههمو خودیک خودیکی تری هه لگرتوه، لیره وهیه ههمو خودیک له خۆیدا بریتییه له بابتهیک، واته ههمو منیک بریتییه له ئهوانیتر، ههمو سوویه کتیک بریتییه له ئوبیه کت له خۆدا. خودی پهتی شتیکی وههمی بۆ بنه مایه، من بونه وهریکه هه لگرتی چهنده ها من و بهها و پیوهری تره (پۆستی به کرهلی له رۆژی 2023/6/28).

ب. سیستمی ژیا نی مروف وههایه، یه کیک دهمریت و لیت دورده کهوئته وه، سوری ژیا نی تهواو ده بیته، یه کیک تر ده مینته وه.

له دهقی فلهسه فی (۱۶.أ) دا، به هۆی هه لگرتی (خودیکی تر له من) دا، ئاماژه بهو خولگه کاتیه دراوه، که له (۱۶.ب) دا دارێژراوه ته وه، به جۆریک له (۱۶.أ) دا، سکیمای وینهیه و کاریگه ری زیاتره له (۱۶.ب) دا، که په یامه که به هۆی به کارهینانی کرداری (مردن و مانه وه) راسته وخۆ گه یانراوه.

۱۷. ئیمه ئه وه خه مانه له ملمان ده ئالینه وه، که دوینی ژیا نی بۆی دروست کردین، سبه یینیش ئه وه خه مانه که ئه مروف دروستیده کات.

سکیمای خولگه ی کاتی له دهقی (۱۷) دا، دانه برانی مروف له خه م، له رینگه ی ئاماژه ی دوینی و ئه مروف و سبه یینیه چیکراوه.

۲/۴- ئه زمونکردنی پپوانه کاری و هیزی واتای وینه ی سکیمای پپوانه یی

له م سکیمایه دا مروف خوئی له چه مکه کانی وه ک که م، زیاتر یان یه کسان له ئاستی شته کاند ده بینیت (برۆانه: Grady, 2005: 41) و (بروانه: راحله گندمکار، 1399: 207)، به گشتی ئه م جۆره سکیمایه، پپوهندی له گه ل چه ندایه تی شته کاند هیه، بۆیه چه مکه کان به یی "که مبون، زیادبون، باشترین، لاوازترین، نزمترین و ... هتد" هه لده سه نگیزیت (امینیان و همکارانش، 1400: 395)، ههروهک له نمونه ی (۱۹) دا خراوه ته رو:

۱۸. به ئاوی ئی گه یشتین ئیمه دنیا، ههر سه رایی بو

ههمو ده شچن به خنکان و له وشکی شه مه له ی مه خلوق (مه حوی، 1387: 223).

له دهقی (۱۸) دا، تیگه یشتنی (دنیا) به (ئاو) پپوانه گه ری مروفه بۆ ژیا نی و زۆرترین سه نگ و قورسای بی دنیا، واته مروف باشترین و به هیزترین شت، ژیا نیی، بۆیه هه میشه له هه ولی به ده سه تهینانی باشتریندایه، ئه م سکیمای وینه ی

پێوانه‌یه، که دنیای به ئاو چواندوه، چونکه ئاو هه‌م توخمێکی گرنگی پیکه‌ینه‌ری زینده‌وهر و سه‌رچاوه‌ی ژیانه، له‌مروه‌وه‌ مرو‌ف رۆژانه‌ ئه‌زمونی گرنگی بونی ئاو ده‌کات، به‌جۆرێک که ژیان و ئاوه‌دانی به‌ ئاوه‌وه‌ گرێده‌دات، هه‌میش مرو‌ف ئه‌زمونی له‌گه‌ل ئاودا هه‌یه، که مه‌ودایه‌که‌ بۆ جو‌له‌ و پرۆسه‌یه‌ک، که مرو‌ف ئاراسته‌ی ئامانجێک، خولیایه‌ک ده‌کات، ئه‌م وینه‌ سکیمای بیریه‌ وه‌هایکردوه، شاعیر گرنگی دنیا به‌ ئاو بپۆیت.

٥-٢/٢ ئه‌زمونکردنی دیارده‌کان و هێزی واتای سکیمای وینه‌ی پیاوژۆی

زۆرێک له‌ چالاکییه‌کانی رۆژانه‌ی مرو‌ف وه‌ک (رۆیشتن، کارکردن، شۆردن، خواردن، و... هتد)، که جۆرێک له‌ به‌رده‌وامی و دوباره‌بونه‌وه‌ تییدا هه‌یه، له‌رێگه‌ی ئه‌م سکیمایه‌دا ده‌خه‌رتیه‌رو (برۆانه: 41: Grady, 2005) و (برۆانه: 1399: 204)، هه‌ندیکجار سکیمای وینه‌ی پیاوژۆ (Process Schema)، له‌ وینه‌یه‌وه‌ به‌رجه‌سته‌ده‌کریت، که دیارده‌ سروشتیه‌کان له‌ توانایاندا هه‌یه‌ بگۆرین و ببن به‌ یه‌کتر؛ چونکه‌ هۆکاره‌کانی وه‌ک تواننده‌وه‌، هه‌لمبون، به‌ستن و... هتد، ده‌بنه‌هۆی گۆرانکاری له‌ دیارده‌کاندا، بۆ نمونه‌ گۆرینی ئاو بۆ سه‌هۆل، خۆل بۆ قور، یان به‌ پێچه‌وانه‌وه‌، هه‌روه‌ها گۆرینی دار بۆ خۆله‌میش و... هتد (امینیان و همکارانش، 1400: 398).

١٩.أ. له‌ زیادکردنه‌ ئاشکراکاندا کالایه‌ک به‌چه‌ندین قاتی نرخ‌ی راسته‌قینه‌ی خۆی ده‌فرۆشێته‌وه‌ تا پاره‌که‌ی پێ سپی بکڕێته‌وه‌.

ب. پاره‌ نایاسایی و گوماناییه‌کان به‌شه‌رعیده‌کری.

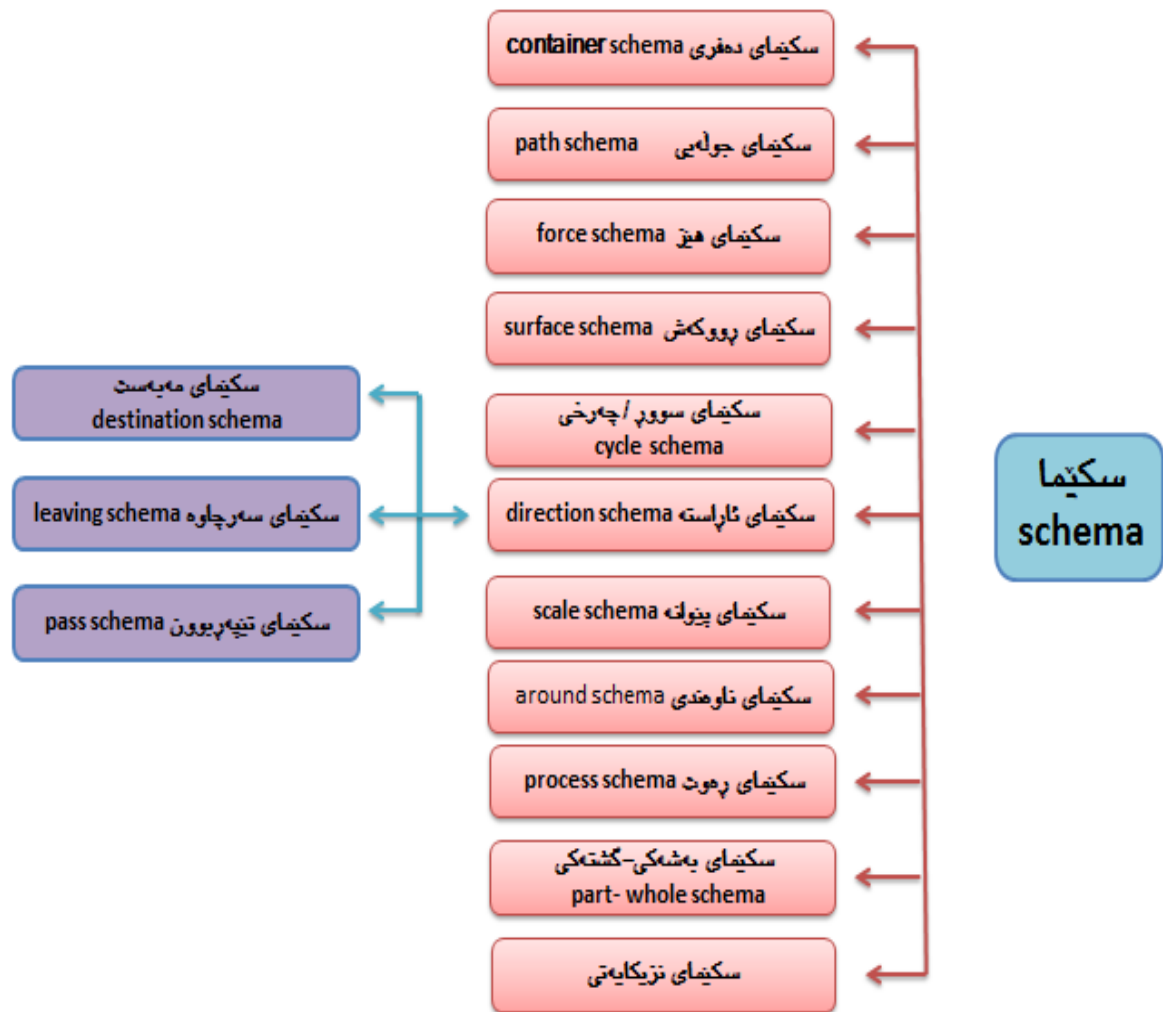
زاراوه‌ی شۆردنه‌وه‌ و سپیکردنه‌وه‌، له‌ ئه‌زمونی وینه‌ی پرۆسه‌ی کرده‌ی شۆردن و سپیکردنه‌وه‌ هاتوه‌ وه‌ک زاراوه‌یه‌ک له‌ بواری ئابوریدا به‌کارده‌هێنریت، به‌جۆرێک ئه‌و پاره‌یه‌ی له‌رێگه‌ی پرۆژه‌ی گومانای و نایاساییه‌وه‌ ده‌سته‌که‌ویت، هه‌روه‌ک (قاچاخچیت، بازراگانیکردن به‌ مرو‌ف، بازراگانیکردن به‌ شوێنه‌واره‌کان، ماده‌ی هۆشبه‌ر و... هتد)، گۆرینی بۆ پاره‌ی پرۆژه‌ی یاسایی و رێنیدراو، به‌مپیه‌ به‌کارهێنانی سکیمای (سپیکردنه‌وه‌) له‌ (١٩.أ)دا، له‌بری وشه‌ی ده‌قوده‌قی (به‌شه‌رعیکردن)ه‌ له‌ (١٩.ب)دا، هه‌روه‌ها هه‌لگری واتایه‌کی سیمانتیکی قوڵتر و به‌هێزتره‌.

٦-٢/٢ ئه‌زمونکردنی روداوه‌کان و هێزی واتای سکیمای وینه‌ی روداو خاوه‌نداریتی

هاوشیوه‌ی جو‌ره‌کانی تر، رهنگه‌ وینه‌یه‌ک له‌ ئه‌زمونی جه‌سته‌ و به‌رجه‌سته‌ی مرو‌ف ده‌رباره‌ی خاوه‌نداریتی (Possession)، له‌ شتێک یان رودانی (Event) روداوێکی له‌ هۆشی مرو‌فدا شیوه‌ و ده‌قگیریت و چه‌مکی هۆشه‌کی له‌سه‌ر ئه‌م وینه‌ جێبه‌جێبکری، بۆ نمونه‌ له‌ رسته‌کانی (ئازاد مائی ئه‌و قسانه‌ نییه‌) و (له‌ پیکه‌نیندا بچرام) کارایی ئه‌م جو‌ره‌ وینه‌ ده‌بینریت (عبدالکریمی و نعمتی، 1395: 159).

٧-٢/٢ ئه‌زمونکردن و سکیمای وینه‌ی شته‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای گشت-به‌ش

مرو‌ف، به‌ بروای واتاناسان، خۆی وه‌ک (دیارده‌یه‌کی گشتی) ده‌بینریت، که له‌ به‌شه‌ بچوکه‌کان، یان پیکه‌ینیی بچوک پیکه‌اتوه‌، ئه‌و به‌شانه‌ی که له‌گه‌ل دیارده‌ی گشتیدا پێوه‌ندیان هه‌یه، ده‌بێته‌هۆی پیکه‌اتنی سکیمای به‌شه‌کی-

هێلکاری ژماره (٣)

ئەنجام:

پشکینی هیزی واتای سیمانتیکی بهیپی رییازی درککردن و پاساوھێنانەوھێ زانستی بۆ شیکردنەوھێ دەقە گوتراو و نوسراوەکان، دو ئەنجام سەبارەت بە سکیمای وێنە لە بەچەمککردنی وشە سیمانتیکیدا دەستەبەرەدەکات:

یەكەم: ئاخێوەر بەھۆی فرە ئەزمونەکانی و کارکردنە سەر سیستمی درککردن، بەجۆرێک پەیردن و درککردن بە ئەزمونە ھاوشێوە و لیکچو دوبارەکان، تەرزێ ئاوەزی سەبارەت بە شتە ئەزمونکراوەکان لە پێرەوی ھەستەکی و ئاوەزیدا دروستدەکات، کە کاریگەری لەسەر بەچەمککردنی سکیمایی شتەکانی دیکە دەبێت، ئەمەش وەھادەکات، ئەو لیکسیمانەھێ بەھۆی سکیمای وێنەییەو بەچەمکدەکریت، هیزی واتای سیمانتیکیان لە گەیانندی پەيامەکاندا زیاتر بێت.

دوهم: په یوه ست به خالی په که مه وه، به چه مکر دنی شته کان له سهر بنه مای سکیمای وینه، هم له قسه کردنی رۆژانه و هم له دهقی نوسراودا رهنگه داته وه، له ههردو جوړه که شدا، تایه تمه نندیه تی دیبلو ماسیه تی قسه که ر و نوسه ر دهرده خات، به جوړیک گوزار شتکردن له ریگه سکیمای وینه وه، که به گشتی میتافوریانه یه، له دوروانگه وه پتر کاریگه ری له سهر قسه که ر و خوینه ر دروسته کات، ههروهک: أ. زورترین زانیاری و کوزانی دنیای به وهرگر ده گات، ب. پشتبه ست به خالی (أ)، درکپیکردن و ئەزمونی قسه که ر/ نوسه ر بۆ جیهانی دهو روبر له ریگه ی چه مکه سکیماییه کانه وه، به وهرگر ده گات، وایلیده کات په ی به ته رزی بیرکردنه وه کانی قسه که ر/ نوسه ر ببات و به دیدیک نوپه بیرکاته و

سهرچاوه کان:

پهرمیرد، (توفیق به گی کوری مه محمد ثاغای هه مزه ثاغای مه سرف)، (2001)، پهرمیرد و پیداجونه وه په کی نوپی ژیان و به ره مه کانی، کۆکردنه وه و لیکۆلینه وه ی: ئومید ئاشنا، به رگی په که م، بلاوکراوه ی ئاراس- ژماره (87)، چاپی په که م، چاپخانه ی وهزاره تی پهروه رده، هه ولیر.

تا هیر، ته لعت، (2022)، ناوی تۆ ئیمزای منه، چاپی دوهم، چاپخانه ی ده رگی فام بۆ چاپ و بلاوکردنه وه.

حه مه که ریم، نه ریمان هه سه ن، (2015)، دروسته ی سیمانتیک له زمانی کوردیدا، نامه ی ماسته ر، سکولی زمان، زانکوی سلیمانی، سه ره رشتیار: پ.ی. مه محمد فه تحولا ئەحمەد، بلاونه کراوه.

مه حوی، (مه لا موحه ممه دی کوری مه لا عوسمانی بالخی)، (1387) هه تاوی، دیوانی مه حوی، لیکۆلینه وه و لیکدانه وه ی: مه لا عه بدولکه ریمی موده رپریس و موحه ممه دی مه لا که ریم، چاپی پینچه م، بلاوکردنه وه ی کوردستان (انتشارات کردستان)، سه ن.

هه ردی، ئەحمەد، (ئەحمەد هه سه ن عه زیز)، (1984)، دیوانی رازی ته نیای، چاپی دوهم، به رپوه به رایه تی چاپخانه ی زانکوی سه لحه دین، هه ولیر.

امینیان، نگارعضو و قوام، ابوالقاسم و امامی، علی اشرف، (1400)، معنی شناسی شناختی عدم در معارف بهاء ولد، مجله ادیان و عرفان، 2 (57)، 67-56.

جوی، مریم مسلم و معصومی، محمدحسن و جنتی، محمدفر، (1401)، بررسی توصیفی نقش حروف جر در تنوع معنایی بیات قران کریم با تکیه بر رویکرد نظریه طرحواره تصویری حرکتی لیکاف و جانسون، ذهن، شماره (91).

ذولفقاری، اختر و عباسی، نسیرین، (1394)، استعاره مفهومی و طرحواره های تصویری در اشعار ابن خفاجه، فصلنامه پژوهش های ادبی و بلاغی، 3 (3)، 105-120.

راسخ مهند، محمد، (1389)، درآمدی بر زبان شناسی شناختی: مفاهیم و نظریه ها، تهران: سمت.

صفوی، کورش، (1384)، فرهنگ توصیفی معنی شناسی، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

صفوی، کورش، (1382)، بحثی درباره طرح های تصویری از دیدگاه معنی شناسی شناختی، نامه فرهنگستان، شماره (21)، (65-85).

عبدالکریمی، سپیده، (1393)، فرهنگ توصیفی معنی شناسی شناختی، تهران: نشر علمی.

عبدالکریمی، سپیده و نعمتی، راحله، (1395)، بررسی انواع طرحواره های تصویری در افعال مرکب فارسی: سازی شکل دهنده ی طرحواره ی تصویری، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی معنی شناسی شناختی، چاپ اول، نشر نویسه پارسی، تهران.

فلاحی، محمدهادی و امیری، راضیه، (1399)، بررسی طرحواره های تصویری موجود در ضرب المثل های گویش ترکی قشقایی، مجله زبان شناخت، شماره (2)، 159-185.

گندمکار، راحله، (1399)، فرهنگ توصیفی معنی شناسی، تهران: نشر علمی.

محمدی، مجید و جمشیدی، فرشته، (1399)، بررسی طرحواره های تصویری و استعاره مفهومی در جزء سی ام قران کریم، سال پنجم، شماره دوم، پیاپی 18.

Evans, Vyvyan., & Green, Melanie., (2006), Cognitive Linguistics An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Evans, Vyvyan., (2007), A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Grady, Joseph E., (2005), Image Schemas and perception: refining a definition. In B. Hampe (Ed.), From perception to meaning: image schemas in cognitive linguistics, Berlin: Mouton de Gruyter, (pp: 35 – 56).

Holland, Dorothy., & Quinn, Naomi., (1987), Cultural Models in Language and Thought. Cambridge: Cambridge University Press.

